

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת תצווה ופורים, תשע"ג
מספר 1006

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

“ליהודים היתה אורה ושמחה” – על מה?

בעז שפיגל

לאחר מפלת המן ותלייתו מסופר במגילת אסתר (ח:א-ב) כי אחשוורוש העניק למרדכי את הסמכויות שהיו להמן ואת רכושו. בהמשך (ג:ו) מסופר על תחנוני אסתר לפני המלך “להעביר את-רצת המן האגגי ואת מחשבתו אשר קשב על-היהודים”. אכן, מאחר “שכתב אשר-נכתב בשם-המלך ונחתום בטבעת המלך אין להשיב” (ח:ח), ואין אפשרות לבטל חוק כתוב וחתום, הציע אחשוורוש לאסתר ולמרדכי לפרסם חוק חדש לטובת היהודים, גם הוא כתוב וחתום בטבעת המלך, וצו זה יעמוד כנגד צו ההשמדה שכבר שלח המן. כך עשו, כמסופר (ח:ט-יא):

ויקראו ספרי המלך בעת ההיא בחדש השלישי הוא חֲדָשׁ סִינּוֹן בְּשִׁלּוֹשָׁה וְעֶשְׂרִים בּוֹ וַיִּכְתֹּב כָּכָל אֲשֶׁר צִוְּהָ מַרְדֳּכָי אֶל הַיְהוּדִים... אֲשֶׁר נָתַן הַמֶּלֶךְ לַיהוּדִים אֲשֶׁר בְּכָל עִיר וְעִיר לְהַקְהֵל וְלַעֲמֹד עַל נַפְשָׁם לְהַשְׁמִיד וְלַהֲרֹג וְלֹאבֹד אֶת כָּל חַיִּל עִם וּמְדִינָה הַצָּרִים אֲתָם טָף וְנָשִׁים וּשְׁלָלָם לְבוֹז.¹

כאשר יצאו הרצים ובידם הצו החדש לפרסמו ברחבי הממלכה, “ויהדת נתנה בשושן הבירה” (ח:יד), מספרת המגילה (ח:טו-יז):

וּמַרְדֳּכָי יָצָא מִלִּפְנֵי הַמֶּלֶךְ בְּלְבוּשׁ מַלְכוּת תְּכֵלֶת וְחֹר וְעֶטְרַת זָהָב גְּדוּלָּה וְתַכְרִיף בּוּץ וְאַרְגָּמָן וְהַעִיר שׁוֹשַׁן צְהֵלָה וְשִׁמְחָה. לַיהוּדִים הָיְתָה אוֹרָה וְשִׁמְחָה וְשׁוֹשַׁן וִיקָר. וּבְכָל מְדִינָה וּמְדִינָה וּבְכָל עִיר וְעִיר מְקוֹם אֲשֶׁר דִּבֶּר הַמֶּלֶךְ וְדָתוֹ מְגִיעַ, שִׁמְחָה וְשׁוֹשַׁן לַיהוּדִים, מִשְׁתָּה יוֹם טוֹב, וְרַבִּים מְעַמֵּי הָאָרֶץ מְתַיְהָדִים כִּי נָפַל פַּחַד הַיְהוּדִים עֲלֵיהֶם.

על שמחה מופלגת זו של היהודים הן בשושן הן בשאר המדינות יש לתמוה ולשאול: מה מקומה ומה טיבה? אמת, עליית מרדכי לגדולה בחצר המלך הייתה סיבה לשמחה כנראה גם לנכרים רבים, וככתוב (משלי יא:*) “בטוב צדיקים תעליץ קריה ובאבד רשעים רנה”, וכן כתוב: “בִּרְבוֹת צְדִיקִים יִשְׁמַח הָעָם וּבְמַשָּׁל רָשָׁע יֶאֱנַח עִם” (שם כט:ב).² רבים מפרשני המגילה הדגישו שאנשי העיר שושן כולם שמחו במעמדו המיוחד של מרדכי:³ כי לא נתנהג בגאווה וגודל לבב כמו שעשה המן, שעשה באופן שכולם יהיו משתחוים לו..., אלא אדרבה

* ד"ר בעז שפיגל מרצה במרכז ללימודי יסוד ביהדות ובמכללת אורות ישראל.

** מאמר זה מוקדש לעילוי נשמת ר' חמי מוריס ב"ר אברהם שושן, נלב"ע בשושן פורים תשע"ב.

¹ צו זה של מרדכי זהה בלשונו לצו ששלח המן, אלא שהוא מכיל הוראות הפוכות. במקום “להשמיד ולהרג ולאבד את-כל-היהודים מנער ועד-זקן טף ונשים ביום אחד” (ג:יג), “להשמיד ולהרג ולאבד את-כל-חיל עם ומדינה הצרים אתם טף ונשים... ביום אחד” (ח:יא-יב). וכבר העירו רבים שפרק ח' הוא פרק של מהפכים. ראו למשל: ע' חכם, אסתר עם פירוש דעת מקרא, ירושלים תשנ"ו, עמ' נד-נה; א' ברלין, מקרא לישראל, אסתר, ת"א-ירושלים תשס"א, עמ' 131-132.

² פסוקים אלו מספר משלי הובאו על מרדכי ואסתר בספרות חז"ל. ראו מסכת מגילה יא. (הפתחא של רבא); מדרש לקח טוב, ראש פרשת כי תצא; מדרש לקח טוב, תחילת ההקדמה לאסתר.

³ לדעת הכול, התיאור “והעיר שושן צהלה ושמחה” אמור ביהודים שבשושן, אלא שנחלקו הדעות בעניין הנכרים שבעיר. למשל, כתב רי"ד (מגילת אסתר עם פירושי הראשונים, תורת חיים, ירושלים תשס"ו, עמ' קסד): “והעיר שושן צהלה ושמחה – היהודים אשר היו בעיר שושן היו צוהלים ושמחים, ולא כל העיר”. ובסגנון דומה ראו: מדרש לקח טוב; ראב"ע, רלב"ג, ר"מ חלאיו, ר"א אשכנזי, יוסף לקח, אסתר שם. מנגד פירשו רבים שהתיאור נוגע גם לנכרים שבשושן. למשל תרגום שני, אסתר שם (שרבים היו שמחים על מפלתו של המן הרשע); רלב"ג שם (כאופן שני); ר"ש הלוי אלקבץ, מנות הלוי שם (שהסביר את דבריו); ר"מ אלמושינינו, ידי משה שם; מלבי"ם שם, ועוד. ור"מ אלשיך שם כתב: “כי נתן ה' את חן מרדכי בעיני כל הגויים יושבי הארץ”, וכעין זה כתב ר"ש די אוזידא שם. וראו בהערות שלהלן.

נתנהג בהכנעה.⁴

לפי שידעו נאמנה כי לא יצא דבר תקלה מתחת ידו, וגם לא היה להם קנאה ממנו, בראותם שהיה ראוי והגון לאותה המעלה, לזה היה להם שמחה וצהלה. ירצה בין בלב ובין בפנים!¹ ולבטח, ליהודים עצמם הייתה שמחה כפולה ומכופלת בגדולת מרדכי,² שהרי 'משלהם' הוא. לאחרונה הביאו הוא ואסתר לשינוי מדיניות חשוב אצל אחשורוש לטובת היהודים,³ ששיאה באיגרות הנותנות להם רשות להגן על חייהם ואף לתקוף את אויביהם. אף על פי כן פקודת המן עדיין נשארה בתוקפה ולא נתבטלה,⁴ והאיגרות ששלח אפשרו "לְהִשְׁמִיד לְהַרְג וּלְאַבֵּד אֶת כָּל הַיְהוּדִים מִנְּעַר וְעַד זָקֵן טַף וְנָשִׁים בָּיּוֹם אֶחָד בְּשָׁלוֹשָׁה עָשָׂר לְחֹדֶשׁ שָׁנִים עָשָׂר הוּא חֹדֶשׁ אֲדָר וּשְׁלָלָם לְבוֹז" (ג:יג). מי יודע מה עתיד להתרחש ביום המלחמה, ב"ג באדר?⁵ מנין להם ליהודים שידם תהיה על העליונה ולא ייגרמו להם אבדות בנפש וברכוש? ואולי חס ושלום יתממשו דברי אסתר, ולו במקצת, "וְרָאִיתִי בְּרָעָה אֲשֶׁר יִמָּצֵא אֶת עַמִּי" (ח:ו)?!

הולמים כאן דבריו של בעל "אור המאיר":⁶ "ובכאן שמחה מה זו עושה, כיון שמקרכים את עצמם למלחמה, ודרך הארץ כשהולכים למלחמה, אפילו מלומדי מלחמה יראו לנפשם, אם יהיו מהמנצחים או מהמנוצחים!"? מכאן רבה התמיהה: מה מקום היה באותה העת לפרץ כה עז וגדול של שמחה וששון? ובפרט כשמדובר בשמחה שאין דומה לתיאורה בכל סיפור התהוות חג הפורים במגילת אסתר!

(א) יש שתירצו, שהייתה זו שמחה יזומה ומוחצנת כאמצעי להחליש ולרפות את ידי אויבי ישראל! וכך כתב ר"ח קנייבסקי:⁷ "שזה הי' מחכמתם של היהודים, לפרסם את זה ולעשות שמחה וששון, כאילו שבטוחים שידם על העליונה, ועל ידי כך נפל פחדם על כל העמים".

(ב) יש שתירצו שהייתה זו שמחה על כל שאירע לאחרונה בחצר המלך, שהוכח לכול⁸ שה' שולט באירועים ופועל לטובתן של ישראל, ומשום כך היו ישראל חדורי אמונה וביטחון בה' שיעזרם ויושיעם⁹ גם במערכה העתידה לבוא.¹⁰ וכך כתב רא"ל צונץ:¹¹ "אף שהפכפך היה (אחשורוש), בטח לבם בנס שעשה להם הקב"ה,

⁴ מגילת אסתר ע"פ רבי אלישע גאליקו, מהד' לייקוואוד תשנ"ה, עמ' קלא.

¹ ר' שם טוב מלמד, מאמר מרדכי, בתוך: **מקראות גדולות "אורים גדולים"**, אסתר (עם אוצר פירושים קדמונים נדירים), ירושלים תשס"ה, כרך ב, עמ' אצח. וקרוב לזה: ר"א אביוב, **שמן המור**, ירושלים תשס"ד, עמ' רכב; ראש"ב סופר, **כתב סופר**, תל אביב תשנ"ה, ח"א, מגילת אסתר, עמ' שפ; ר"י חיים, **קרן ישועה השלם**, על אסתר, ירושלים תשנ"ח, עמ' קטז.

² ר"א גאליקו שם; ר"מ אלשיך שם; ר"ש די אוזידא שם; מלבי"ם שם, ועוד.

³ רי"מ ישורון בספרו **אמרי יעקב**, ח"א, וורשא תרע"ג, אסתר, עמ' 120, כתב על עמי הממלכה: "ובוודאי יחקרו דעת המלך בעצמו, ויראו כל העמים ממשלת ידו, למלאות רצונו, וכאשר ישמעו תליית המן וגדולת מרדכי, מחותן המלך, וכי המלכה היא יהודית, יחשבו... דעת המלך, כי הוא אוהב ישראל מאוד, ורצונו לבער שונאיהם ומציריהם ומקטריגיהם".

⁴ היו שהעלו הבנות מחודשות בדבר האיגרות השניות ששלח מרדכי, ולפיהן אלה ביטלו את האיגרות הראשונות ששלח המן והשמיטו את הבסיס לתקפותן. למשל, בתרגום שני (אסתר ח:יג) מובא נוסח נרחב יותר לאיגרות ששלח מרדכי, המתאר את יחסו האוהד של אחשורוש ליהודים, ומדגיש שהמן הוליו שולל בתכנית השמדתם. או למשל, רבנו בחיי, **כד הקמח**, ערך פורים, כתב כי אחשורוש עצמו טען למרדכי ואסתר כי תליית המן והאיגרות השניות שישלח מרדכי לטובת היהודים יוכיחו לכול שהמן רימה את המלך וזיין את האיגרות הראשונות מדעתו. אולם אין להתעלם מן המסופר במגילה, שנכרים רבים עדיין ייחסו תוקף לפקודת ההשמדה של המן ולא נמנעו מלהילחם נגד היהודים ב"ג באדר, וכך גם אם הסברים אלו מאירים יפה את שמחתם של היהודים כאשר הגיעו האיגרות השניות, הרי ספק אם די בהם להסביר את שמחתם המופלגת.

⁵ ואמנם עתה, בעקבות המפנה אצל אחשורוש לטובת היהודים, ברור שלא ישלחו מטעמו גדודי צבא לפגוע ביהודים, והדבר יקל במידת מה את המערכה הצבאית. אולם כבר הדגישו חוקרים שמלכתחילה לא התכוון המן שצבא המלך ישמיד את היהודים, אלא תושבי המדינות שבהם חיים היהודים, ככתוב: "גְּלוֹי לְכָל הָעַמִּים הַלְוִיֹּת עֲתִידִים לַיּוֹם הַזֶּה" (ג:יד), ומתברר שרבים ברחבי ממלכת אחשורוש הוגדרו "צרים", "שונאים" ו"ואויבים" את היהודים, כעולה מרובבות הנפגעים במערכה נגד היהודים. ראו י' פליישמן, "מדוע הצליח המן לשכנע את המלך אחשורוש להכחיד את כל היהודים החיים באמפריה הפרסית", *HUCA*, 68 (1997), עמ' מא-מג. מכאן שלאורך כל התקופה שקדמה למלחמה היה בהחלט מקום לדאגה וחשש מן העימות העתיד לבוא.

⁶ ר' זאב וולף מזוטאמיר, **אור המאיר השלם**, ח"ב, ירושלים תשנ"ה, שופטים, עמ' רג. דבריו נאמרו בהקשר אחר, על הפסוק "וְהָיָה פְּקָרְבָּכֶם אֶל הַמִּלְחָמָה" (דב' כ:ב). כידוע "אין 'והיה' אלא לשון שמחה", ותמה מה פשר שמחה זו סמוך ליציאה למלחמה, עיינו שם יישובו.

⁷ **טעמא דקרא**, מהד' רביעית, בני ברק תשנ"ט, עמ' קנה, ועע"ש.

⁸ כמו יתרו שאמר: "עֲתָה יִדְעִיתִי כִּי גָדוֹל ה' מִכָּל הָאֱלֹהִים, כִּי בִּבְרָךְ אֲשֶׁר יָדוּ עַלְיָהֶם" (שמ' יח:יא), ונתבאר במכילתא דר"י (מהד' הורוביץ-רבין, עמ' 195): "שבדבר שחשבו מצרים לאבד את ישראל, בו בדבר נפרע מהם המקום", וכן בבבלי (סוטה יא.): "בקדירה שבשלו בה נתבשלו", כך ממש יכולים היו לחוש באותה העת יהודים ונכרים כאחד, שהרי על העץ שהכין המן למרדכי נתלה הוא בעצמו, ואף איגרות ההשמדה של המן נהפכו עתה נגד שונאי ישראל ומבקשי רעתם.

⁹ וכדרך שכתב ר"א הכהן בספרו **שבט מוסר**, פרק יד, אות יז: "בעל הבטחון לעולם שמח", "כי בוטח ביוצרו שאף אם יבוא רע, הוא יתברך יתקנו".

¹⁰ רבים הדגישו שכל המהפך אצל אחשורוש לטובת היהודים, שהתבטא בתליית המן, בעליית מרדכי לגדולה ובשילוח האיגרות האחרונות, היה שלא כדרך הטבע, שהרי אחשורוש היה בעצה אחת עם המן להשמיד את ישראל. מן הסתם חשו רבים מישראל בנס "הנסתר" הזה, והדבר אך חיזק והגביר את ביטחונם בה' ובישועתו. ראו למשל ר"א אביוב, **שמן המור** (לעיל הערה 1), עמ' רכד-רכה.

שבוודאי תהיה הצלה גמורה". ור"ש גפן כתב על מרדכי:¹² "מאחר שראה את ישועת ה' עד הנה, הבין מדעתו שימלטו מן הגזירה בכוא זמנה, וכבר היה מקום לשמוח בישועה העתידה לבוא". וכדרך שביאר הגר"ח הכתוב "וְאֲנִי בַחֲסֵדְךָ בְטַחְתִּי יִגַּל לִבִּי בְיִשְׁעֶתְךָ אֲשִׁירָה לָהּ כִּי גָמַל עָלַי". (תה' יג:ו), "דאף דעדיין לא באה הישועה, מ"מ על ידי הבטחון כבר יגל לבי בישועתך העתידה לבוא".

(ג) דומה שגם חז"ל חשו בקושי הנדון כאן, שהרי כך לימדונו בבבלי מגילה (טז:):

ליהודים היתה אורה ושמחה וששון ויקר, אמר רב יהודה: **אורה** – זו תורה, וכן הוא אומר: "כִּי נָרַמְנוּ וְתוֹרָה אִוֵּר" (משלי ו:כג). **שמחה** – זה יום טוב, וכן הוא אומר: "וּשְׂמֵחַת בַּחֲגֵךְ" (דב' טז:יד), **ששון** – זו מילה, וכן הוא אומר: "שֶׁשׁ אֲנֹכִי עַל-אֲמֶתֶךָ" (תה' קיט:קסב). **ויקר** – אלו תפלין, וכן הוא אומר: "וְיָרְאוּ כָל-עַמֵּי הָאָרֶץ כִּי שָׁם ה' נִקְרָא עָלֶיךָ וְיָרְאוּ מִמֶּךָ" (דב' כח:י), ותניא, רבי אליעזר הגדול אומר: אלו תפלין שבראש.

דבריהם מלמדים כי עיקרה של השמחה בעת ההיא היה בעסק התורה והמצוות,¹³ אם כביטוי של תודה לה' על השגחתו המופלאה עליהם¹⁴ אם מתוך הכרה פנימית וכנה שזאת השמחה האמתית והגדולה ביותר.¹⁵ יותר מזה, דומה שחז"ל כאן מרמזים גם ש"אורה ושמחה" אלו¹⁶ הם שהכריעו את הכף לטובת היהודים והביאו את ישועתם וניצחונם.¹⁷

לא בכדי הורונו חכמים (תענית כט.): "משנכנס אדר מרבין בשמחה", ועל פורים עצמו הורו הפוסקים (על יסוד דרשת חז"ל "אורה זו תורה"):¹⁸ "טוב לעסוק מעט בתורה קודם שיתחיל הסעודה", והגדיל בעל "יסוד ושורש העבודה" וכתב:¹⁹ "חיוב גדול ביום הזה על כל יודע ספר, שילמוד תורתנו הקדושה ולשמוח בלמודה". וכל כך למה? לפי שהשמחה והתורה הם עיקרו של חג הפורים, ובאלו²⁰ גם יציין ויפרח שורש הגאולה בכל דור ודור!

¹¹ רא"ל צונץ, **מלא העומר**, אסתר ח:יז (מהד' מכון מהרא"ל צינץ, ירושלים תשס"ו, עמ' קכד).

¹² ר"ש גפן, **שמועה טובה** על התורה, ירושלים תשס"ח, עמ' תט, ועיינו שם המשך דבריו. ובשם הגרי"ז מובא באופן אחר: "כשראו את שמחתו של מרדכי ידעו, אם גדול הדור שרוי בשמחה, ברור שנגאלו מצרת המן". ראו רי"א וולף, **רבתינו**, בני ברק תשל"ה, עמ' ריא. וכיוצא בזה ר"א בן חיים, **מועד אברהם**, ירושלים תשס"ד, עמ' נד, שפירש ברוח זו את לשון הפיוט "שושנת יעקב צהלה ושמחה, בראותם יחד תכלת מרדכי".

¹³ יש שהסבירו שהמן גזר שלא יעסקו בתורה ובמצוות הללו, ועתה בטלה גזרתו. ראו רש"י, מגילה שם; רבנו בחיי, **כד הקמח**, ערך פורים, וראו תרגום ראשון, אסתר ח:טז. אכן, מכך שלשונות של "אורה" ו"שמחה" הן המלמדות על התורה והמצוות הללו. פשוט שנתחדשה כאן גם עבודת ה' בשמחה! ראו למשל ר"א הכהן, **מגילת אסתר ע"פ דנא פשרא**, ירושלים תשמ"ט, עמ' קכה.

¹⁴ ידועים גם דברי הבבלי (שבת פח.), כי אף שמעמד הר סיני נחשב קבלת תורה בכפייה, הרי "הדור קיבלוה בימי אחשורוש, דכתיב (ט:כז) 'קִימוּ וקבלו היהודים' – קיימו מה שקיבלו כבר", וברש"י שם: "בימי אחשורוש- מאהבת הנס שנעשה להם". נראה שקבלה מחודשת זו של התורה מרצון ומתוך שמחה ראשיתה כבר אז, "מאהבת הנס", כאשר נודע לכול על המהפך בבית המלך.

¹⁵ רא"ל אלטר מגור, **שפת אמת**, מועדים ב, מהד' אור עציון תשנ"ט, פורים, תרמ"ח, עמ' 75.

¹⁶ כדרך שכתב ר"ש לנייאדו, **חומש שמות עם כלי חמדה**, מכון הכתב, ירושלים תשמ"א, תצוה, ב, עמ' 119 (על דברי חז"ל אלו): "שכוונת הכתוב לגלות לנו סבת הנס, ובאי זה זכות היה". וראו ר"א הכהן (לעיל הערה 13), עמ' קכד.

¹⁷ יש לזכור שאחד הכשלים של ישראל בימי המן היה רפיון בתורה ובמצוות, וכפי שקטרג עליהם לפני אחשורוש (ג:ח): "ישנו עם אחד", ולימדונו חכמי התלמוד שכוונתו הייתה (מגילה יג:): "ישנו מן המצוות" (ואפשר שהכוונה שהם עושים מצוות בעייפות ובחוסר חשק), ותלו את צרת המן "בשביל עצלות שהיה להם לישראל שלא עסקו בתורה" (שם יא.). לכן עתה, בהתחזקות בתורה ומצוות ובהרבות השמחה בהם תיקנו בתשובת המשקל את עוונם ונסללה הדרך לישועתם.

¹⁸ רמ"א, **שולחן ערוך**, או"ח, סי' תרצה, ב; הנ"ל, **דרכי משה**, או"ח שם, אות ג, בשם מהר"י ברונא.

¹⁹ ר' אלכסנדר זיסקינד מהוראדנא, **יסוד ושורש העבודה**, שער הי"ב, שער המפקד, פרק ו.

²⁰ ובפרט בשמחה ובתורה בפורים עצמו. ראו: הרחיד"א, **לב דוד**, פרק כט, מהד' ירושלים תשמ"ו, עמ' נז-נח.